

Arkeologisk förundersökning i samband med ledningsdragning Klintehamn - Fröjel, Gotland

ArkeoDok
Oktober 2004

ArkeoDok

Bakgrund

Föreliggande arkeologiska förundersökning var föranledd av att Gotlands kommun bygger ut vatten- och avloppssystemet från Klintehamn ner till Sandhamn i Fröjel, i samband med byggandet av ett större antal villor i Sandhamnsområdet. Ledningen, som i stor drag följer en befintlig kraftledning och befintliga vägsträckningar, passerar genom ett antal arkeologiskt känsliga områden. Särskilt området i anslutning till den arealmässigt omfattande vikingatida hamnen och handelsplatsen strax nedanför kyrkan i Fröjel.

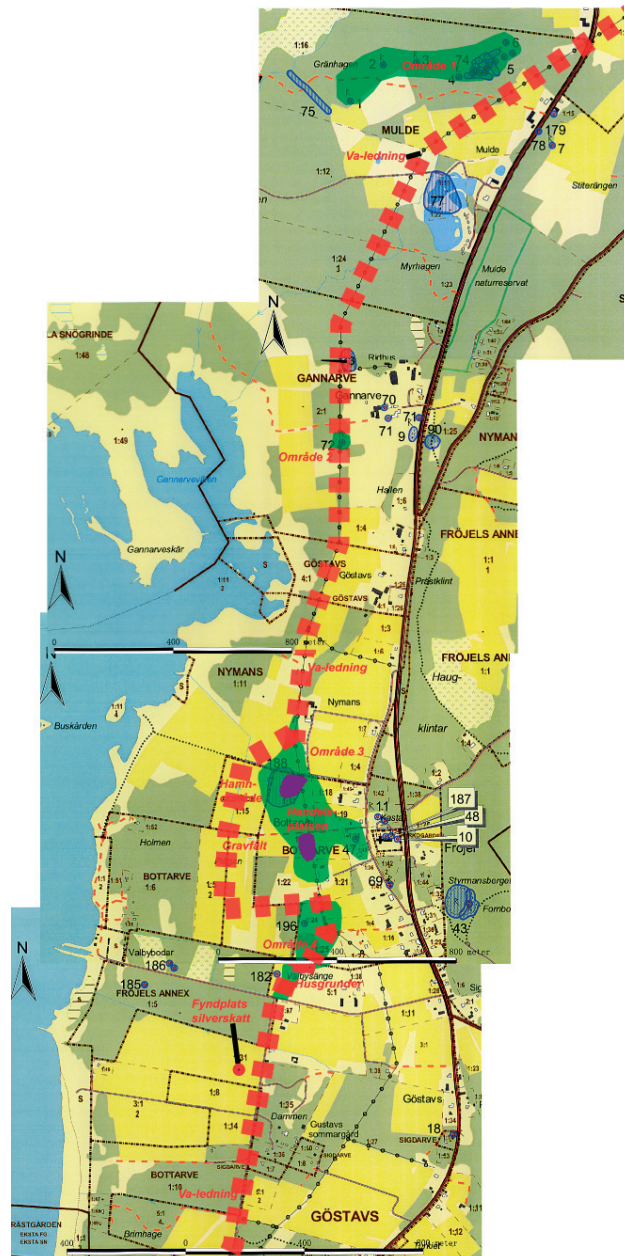
Sträckningen av ledningen innebar att man genomförde en betydande sväng, för att undvika, som ursprungligen var tänkt, att gå igenom hamnplatsen. Nu kom schaktet att följa den centrala delen av det sund som under äldre tid fanns mellan den än idag så kallade Holmen och fasta landet.

Undersökningen genomfördes i direkt anslutning till nedläggningen av ledningen och under juli och augusti månad 2004. Arbetet genomfördes som en direkt kontroll i samband med passerandet av de utpekade områdena. Övriga områden beaktades också genom att kontakt skulle tas med oss vid misstanke om lämningar och genom uppföljning på platsen för att bedöma lagerföljder etc.

Den aktuella sträckan som följdes, från Gannarve gård i norr till Sandhamn i södra Fröjel, har en mycket varierad geologi. Huvudsakligen rör det sig om tjocka sandlager, på varierande djup överlagrande blålera och äldre strandlinjer. Området nedanför Nymans gård hade dock ett mycket tunt jordlager vilande direkt på hällen som här var plan och slät.

Resultatet av förundersökningen innebar att inga konkreta tidigare okända fornlämningar påträffades. Vid ett par ställen genomgrävdes täckdiken av äldre form, sannolikt från 1800-talet. I sundet, som i huvudsak utgjordes av avlagrade sandlager, framkom vid ett ställe i södra delen en stock av sannolikt tall.

Stocken var ca 3 meter lång, 0,15 – 0,25 cm tjock och belägen ca 0,6 meter under nuvarande markytan, inbäddad i det av havet avsatta sandlagret. Stocken låg inte i kontakt med någon konstruktion, även om ett par större

Den aktuella sträckan för vatten- och avloppsledningen sträcker sig från Klintehamn ner till Sandhamn i Fröjel. Den sydligaste delen av sträckan, ner till Sandhamn finns dock inte med i kartan.

gråstenar påträffades strax intill. Intrycket av stocken var att den vid något tillfälle kommit att bäddas in i sanden.

Ett intressant resultat av undersökningen var att vi kunde belägga möjliga ”inseglingvägar” till hamnplatsen. I norr finns ett område med djupa lager, kantat av partier där berget går i dagen.

Den södra delen av sundet innehåller genomgående mycket tjocka sandlager och bör med andra ord ha varit en ypperlig inseglingväg till handelsplatsen under vikingatid. Huvudvägen

in till hamnplatsen har med andra ord sannolikt varit från söder, innan sundet grundades upp, sannolikt på 1100-talet. Den norra tillfarten, i höjd med fastigheten Nymans 1:17, kan även den ha varit i bruk in i 1100-talet.

Beskrivning av detaljstuderade områden

Som ovan sagts följdes schaktningen mer i detalj genom vissa partier av den ca 5 km långa sträckningen. Dessa partier bedömdes utifrån den arkeologiska och geografiska situationen kunna hysa lämningar osynliga ovan jord.

Särskilt angeläget var det att följa

schaktningen genom det forna sundet, med tanke på förekomsten av eventuella skeppsvrak eller andra lämningar med knytning till en äldre hamnverksamhet.

Område 1. Gannarve

Det första området är beläget strax nedanför Gannarve gård. Passagen vid den misstänkta graven strax sydväst om Gannarve gård följdes i samband med schaktningen. Ett område på ca 1,5 meters bred banades av i ett ca 20 cm tjockt lager av grävmaskin med planskopa.

Anläggningen som bedömdes eventuellt kunna vara en grav är belägen på en svag höjdrygg, som sträcker sig mot öster och en aning mot väster. Schaktet förlades strax väster om

Strax sydväst om Gannarve gård passerar ledningsschaktet en osäker fornlämning, belägen på en liten svag höjd i det flacka landskapet. Området är strandmark med ringa höjd över havet. Schaktningen kontrollerades i samband med passerandet av den misstänkta fornlämningen. En mindre stenhög framkom strax sydväst om den eventuella fornlämningen. Den bedömdes vara ett röjningsröse från den intilliggande åkern.

Schaktet intill den förmodade fornlämningen väster om Gannarve gård. Den svaga höjden till höger i bilden innehåller en diffus stenhög som antagits möjligen vara en fornlämning. Vid schaktningen framkom en mindre stensamling liggande på slänten mot den forna åker som ligger söder om den svaga höjden. Det rör sig uppenbarligen om röjningssten från åkern. Foto Dan Carlsson.

anläggningen. Söder om anläggningen finns ett område som varit åker i äldre tid, sannolikt från slutet av 1800-talet.

Schaktningen gav vid handen att i direkt anslutning till den förmodade graven fanns en mindre ansamling av sten, av varierande storlek. De låg på sydsidan av det svaga östvästliga höjdstråket.

Stenarna var huvudsakligen gråstenar, men vid schaktningen framkom även ett par kalkstenshällar. En av dessa hällar, som vid schaktningen bröts i två delar, föreföll vara bearbetad. Inga spår av ristningar kunde dock upptäckas. Formen var halvmånformad och påminde starkt om en entrésten till ett hus. Stenen var i övrigt inte bearbetad, förutom att den föreföll avhuggen.

Stenarnas placering i sydslutningen av den svaga åsen och inte på dess krön, tillsammans med närheten till äldre åkermark, antyder att

En plan, halvmånformad kalkhäll påträffades i röjningsröset. Möjligen rör det sig om en ofärdig trappsten. Foto Dan Carlsson.

det sannolikt rör sig om röjningssten från åkern. Det kan härvid förmodas att även den osäkra fornlämningen utgörs av röjningssten, något som dock vid tillfället inte kunde avgöras, framför allt för att anläggningen är starkt överväxt med tynne.

Område 2 – Sundet

Den väsentligaste sträckan av ledningsschaktet är den som passerar genom sundet i anslutning till den vikingatida hamnplatsen. Sundet är ca 200-300 meter brett och sträcker sig i princip från Nymans gård och söder ut, ända ner till strax söder om vägen till Valbybodas, fiskeläget vid kusten.

Idag utgörs det forna sundet av åkermark, tämligen lågt beläget och avvattnat genom ett större dike som löper i nordsydlig riktning genom större delen av sundet och i dess centrala del.

I princip följdes upptagandet av schaktet genom hela sundet, inte enbart med syftet att spåra eventuella fornlämningar, utan också för att få ett grepp om lagerföljder och jordmån. Den geologiska situationen skulle kunna indikera hur sundet fungerade under vikingatid genom att man nu fick en möjlighet att genom schaktningen se en form av profil som löper genom hela sundet.

Strax väster om Nymans gård, drogs ledningen ut i åkerområdet, för att därmed undvika den vikingatida hamnplatsen. Denna del av sundet visade på ett mycket tunt jordlager som vilade direkt på den släta hällen. Jordtäcknet är här endast ca 10-20 cm.

Strax öster om vägen till sommarstugan i området finns under markytan en markant klintkant, som innebär att det under matjorden finns ett minst 1,5 meter tjockt lerlager, avsatt i havet. Jag följde schaktningen en bit, men inga spår av kulturlämningar förekom. Vid markering på kartan genomgrävdes ett täckdike av äldre modell, dvs. ett dike fyllt med stenar. Koordinater inlagda med GPS.

Vid den fortsatta grävningen mot söder stötte man åter på berget, ca 100 meter norr om den östvästgående skiftesvägen. Berget stiger här sakta upp mot markytan och är i direkt anslutning till vägen ca 0,5 meter under matjorden. Berget kan sedan följas på en sträcka av ca 150 meter mot söder in i fastigheten Ansarve 1:15.

Därefter viker berget undan tämligen direkt och man kommer in i ett område med djupa sandlager. På ca 1,8 meters djup vilar sandlagret, som uppenbarligen är avsatt i den forna viken,

Väster om Nymans gård är jordtäcknet mycket tunt, liksom vid ett område i anslutning till den östvästgående skiftesvägen. (se vidstående karta). Foto Dan Carlsson.

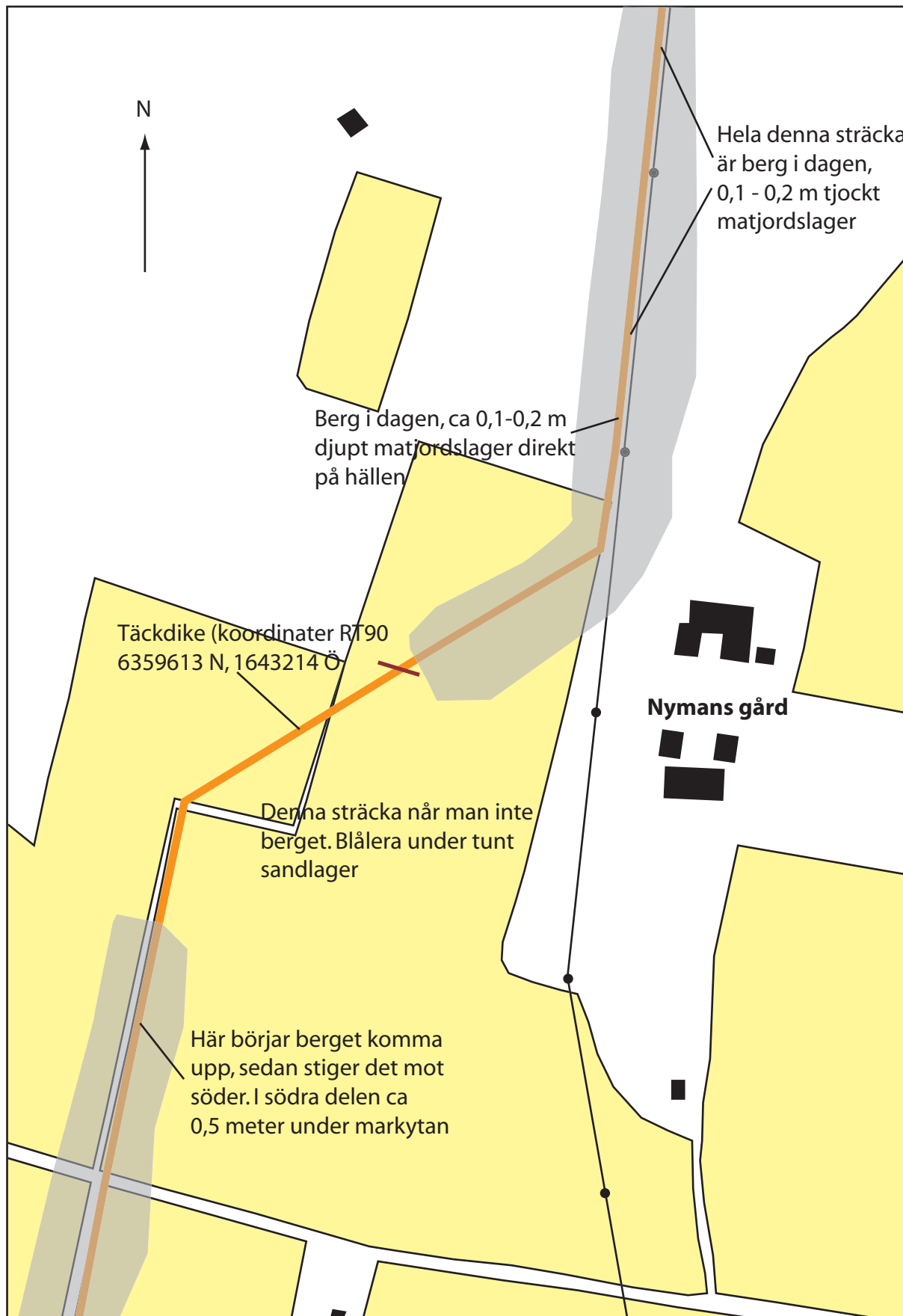

Ett av de täckdiken som förekommer i anslutning till schaktet vid Gustafs gård. Dikena framträder som stenfyllda sänkor, belägna under plogdjup och ner till ca 0,8 meters djup. De är som regel sannolikt tillkomna under loppet av 1800-talets senare del, eller början av 1900-talet. Foto Dan Carlsson.

på ett lerlager med inslag av mindre sten.

Från och med här och fortsättningsvis i hela schaktets längd så länge det följer sundet är det kraftiga sandlager. Några spår av berggrunden kan inte skönjas ner till botten på schaktet, vilket innebär ca 1,8 meter under markytan.

Inga konstruktioner eller spår av anlägg-

ningar påträffas under hela sträckan, förrän ca 200 meter in på fastigheten Bottarve 1:4 (se kartan). På ca 0,6 meters djup påträffas här en stock, ca 3 meter lång och upp till ca 20 cm i diameter. Den är starkt vittrad och består delvis enbart av kärnvirket.

Den ligger i nordsydlig riktning, inbäddad i sanden och sannolikt avsatt när vattennivån ännu låg på denna nivå. Att döma av nivån torde stocken vara ditkommen under loppet av tidig medeltid.

Under stocken vidtar ett ca 0,9 meter tjockt sandlager, innan det hela övergår i lera med inslag av mindre stenar. Inga konstruktioner påträffades i direkt kontakt med stocken. Däremot förekommer ett antal större gråstenar i schaktet strax norr om stocken. En av stenarna har uppenbarligen legat direkt dikt an mot stocken, eller en annan stock, vilket framgick av spår av trä på stenen.

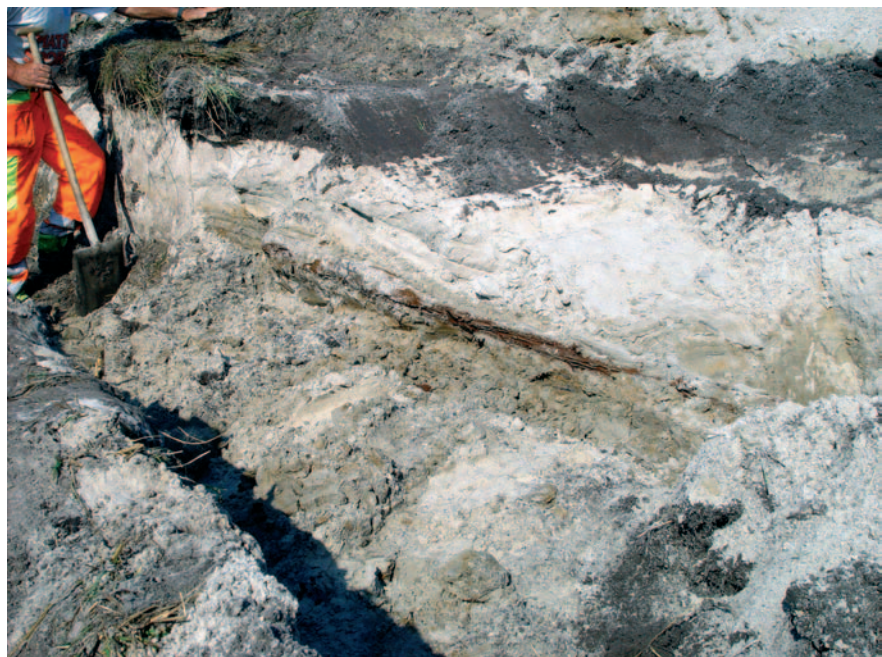
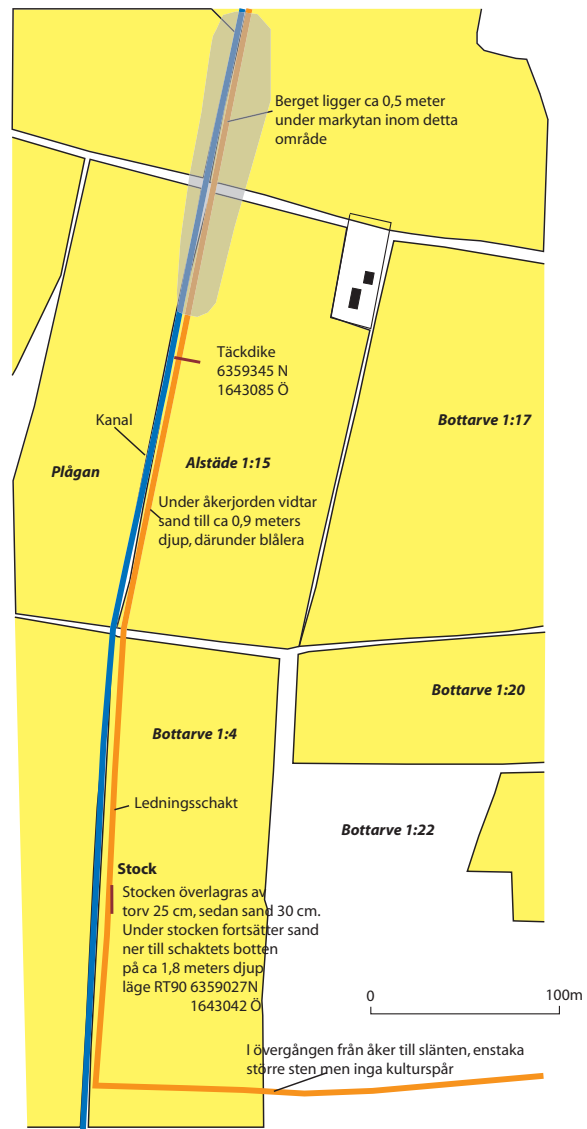
Stockens läge inbäddad direkt i sanden talar för att denna inte har någon anknytning till någon konstruktion. Det förefaller som stocken har flutit i vatten och deponerats i sandbotten.

Schaktningen följdes sedan upp över kanten från sundet upp på ”fasta landet”. Vid övergången förekom tämligen rikligt med gråstenar. Dessa var runda och uppenbarligen avsatta i vatten och slipade av havet. Inget kulturlager eller några konstruktioner talar för att dessa stenar är något annat än en dåtida strandlinje.

Centralt i det forna sundet (se vidstående karta) påträffades en stock, belägen ca 0,6 meter under markytan. Stocken var tydligt inbäddad i sanden och har sannolikt deponerats i vattnet någon gång under loppet av medeltiden, att döma av nivån över havet. Sanden fortsätter under stocken så djupt som schaktet grävdes, det vill säga till ca 1,8 meters djup.

Det förekom enstaka större stenar norr om stocken i schaktet, men dessa bildade inte någon form av konstruktion. Inte heller förekom det några konstruktioner i sten eller trä i anslutning till stocken.

Foto Dan Carlsson.

Område 3. Gustavs

Det tredje området som var föremål för närmare granskning var i den västra delen av Gustafs beteshage. I området har enligt uppgift från den förre markägaren en mindre vikingatida silverskatt påträffats.

Den exakta fyndplatsen är inte helt klarlagd, då skilda uppgifter föreligger. Enligt anteckningar i fornlämningsregistret är skatten funnen i den nedre delen av åkern väster om beteshagen. Men andra uppgifter gör gällande att den påträffades i gränsen mellan beteshagen och åkern i samband med att markägaren sprängde för att öppna ett vattenhål.

Området i anslutning till fyndplatsen har tidigare karterats av Jonas Ström och undertecknad med hjälp av metalldetektor för ett par år sedan i samband med de arkeologiska undersökningarna av vikingahamnen i Fröjel.

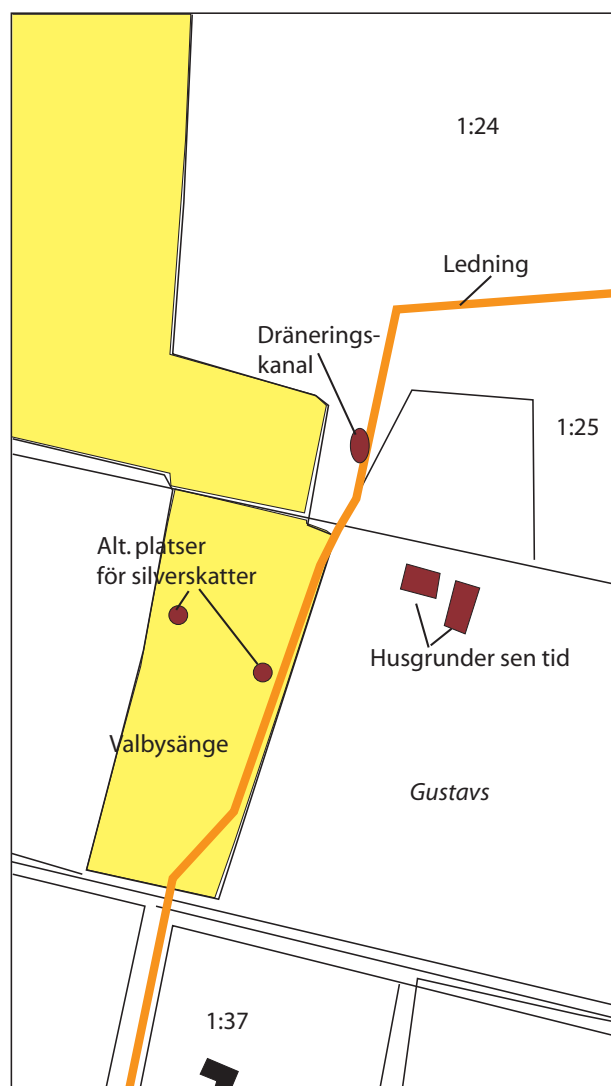
Fynden som påträffades var mycket sparsamma och gav ingen indikation på någon bosättning från vikingatid eller medeltid. I gränsszonen mellan åkern och hagen finns svaga spår i markytan av ett par husgrunder, sannolikt enkla uthus från sen tid. Dessa syns i markytan som svaga förhöjningar där syllstenarna avspeglar sig.

Vid schaktningen påträffades strax norr om nämnda husgrunder en vällagd stenskodd ränna, ca 0,5 meter bred. Den var omgiven av på högkant ställda kalkstenar. Rännan förefaller vara en form av avvattningskanal och kan ha med de två husgrunderna att göra. Anläggningen är av sent datum, sannolikt från 1800-talet eller 1900-talets början.

Jordlagren i området utgörs huvudsakligen av sandjord under ett matjordslager om ca 0,3 meters tjocklek. Inga konstruktioner i övrigt påträffades, vare sig i anslutning till husgrunderna eller i anslutning till den förmodade platsen för fyndet av silverskatten.

Område 4. Sandhamn

Det sydligaste området som bevakades mer noggrant är beläget i den södra delen av Fröjel socken, i anslutning till ett sommarstugeområde. Ledningsschaktet följer här i stora drag de relativt lågt liggande åkerytorna. Dessa åkerytor

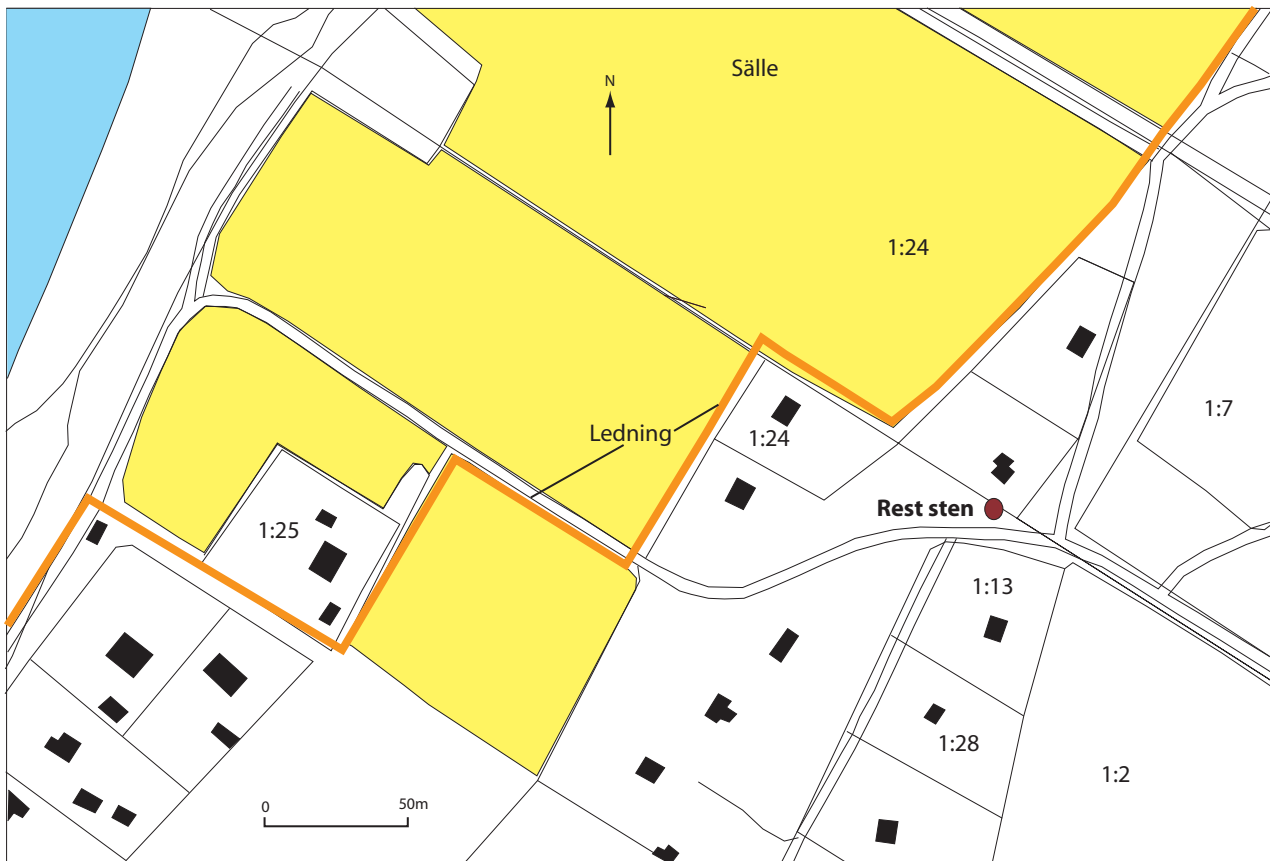
Området vid Gustavs och Valbysänge. Ledningsschaktet följer här kanten mellan hagmarken (ängen) vid Gustavs och den väster om belägna åkerytan. Efterundersökningar i anslutning till skattplatsen i väster gav ett mycket magert material. En under senare år genomförd metallkartering av området i anslutning till de två sentida husgrunderna gav även det ett mycket ringa material, av sentida karaktär.

gränsar i öster till en markant strandvall, på vilken flertalet av sommarstugorna är belägna. Här finns också en fornlämning registrerad i form av en rest sten i röd granit, ca 1,4 meter hög och 0,9 meter i diameter.

Den står intill den mindre väg som går genom sommarstugeområdet. Området i anslutning till den resta stenen genomsöktes noggrant med avseende på möjligheten av ytterligare fornlämningar i området, men inga spår av sådana påträffades.

Med tanke på läget, nära havet och på en relativt ringa höjd över havet, gör det osäkert om

Ledningsschaktet följer i stort kanten för åkern och går inom ett tämligen låglänt område. Åkerområdet avgränsas i öster av en markant höjdstreckning, på vilken sommarstugorna är belägna. Här är också platsen för den i fornminnesregistret upptagna resta stenen (nr 19). Det finns inga spår av ytterligare anläggningar intill den resta stenen.

den resta stenen skall ses som en fornlämning eller som en sentida företeelse. I samband med avbaningen av matjorden i åkermarken väster om höjden genomsöktes schaktet utan några spår av kulturlager eller anläggningar. Den ringa höjden över havet motsäger i övrigt möjligheten av att här har funnits någon förhistorisk bosättning.

Den i fornlämningsregistret upptagna resta stenen av röd granit. Den står på höjden ovanför åkermarken där ledningsschaktet drogs. Schaktet följer åkerkanten och området är beläget på ringa höjd över havet. Inga spår av ytterligare fornlämningar kunde identifieras, vare sig intill den resta stenen eller i ledningsschaktet. Foto Dan Carlsson.

Sammanfattning

Anläggandet av vatten- och avloppsledningen från Klintehamn till södra delen av Fröjel socken har i hög grad följt lågt liggande delar, som till stor del inte var fast mark förrän in på medeltiden.

För att undvika att beröra den vikingatida hamnen beslutades på ett tidigt stadium i planläggningen av ledningsdragningen att man skulle göra en utvikning från den räta linjens princip och lägga ledningen förbi hamnplatsen i det forna sundet som gått mellan själva hamnplatsen och en utanför liggande holme. Huvuddelen av schaktet har berört åkermark, särskilt i anslutning till hamnplatsen.

Förekommande sträckor som kunde tänkas innehålla fornlämningar följdes mer noggrant, övriga partier mer sparsamt, men med ständig kontakt med personalen på Skanska som utförde arbetet.

Den arkeologiska förundersökningen syftade till att belysa frågan om det i anslutning till ledningsschaktet förekom ovan jord osynliga fornlämningar. Inte i något fall påträffades några sådana.

På vissa ställen framkom sentida lämningar, främst i form av täckdiken, stenvallar och röjningsrösen från sentida odling etc.

Ur kulturhistorisk synvinkel har undersökningarna dock gett ett bidrag till förståelsen av hur den vikingatida hamnen har fungerat. En väsentlig fråga som endast delvis har besvarats genom de mångåriga arkeologiska undersökningarna av hamnen är hur själva hamnplatsen med bryggor etc. har varit organiserad och även var den har varit belägen. Problemet att belysa denna fråga ligger en del i att området i sin helhet idag är uppodlat, vilket försvårar tolkningen.

Genom att följa schaktet förbi själva hamnplatsen har det visat sig var berggrunden ligger mycket grunt och vilka partier i sundet där jordlagren är betydligt tjockare. Härvid har det visat sig att det finns en kil av djupare lager i nordvästlig riktning från hamnplatsen.

Men de djupaste lagrena, dvs. där berggrunden ligger djupast, är i sundets mellersta och södra del sett från hamnplatsen. Man kan härvid förmoda att den väsentligaste

inseglingsriktningen till hamnen har varit från söder, i alla fall så långt fram i tiden att sundet börjat grundas upp.

Med tanke på den långa sträckning som ledningsschaktet går genom sundet kan det synas anmärkningsvärt att inga konkreta lämningar påträffades av konstruktioner eller skeppsdelar från den tid som hamnen var i bruk.

En förklaring till frånvaron av spår från hamnens tid skall härvid möjligen sökas i att dessa lämningar kan ligga djupare än vad schaktet kom att gå.

Det framkom vid schaktningen att jorden, framför allt i sundets centrala del, består av omfattande sandlager, utan några spår av en forntida strand under sandlagrena.

Visby 2004-10-16

Dan Carlsson
ArkeoDok